

Bladgroen



is een uitgave van de

milieuvereniging Land van Cuijk

Bladgroen met o.a.:

Maasheggen

Circulaire landbouw

Uitspraak over het PAS

Herfst

JAARGANG 40 - NR. 2

September 2019

*Milieuvereniging Land van Cuijk ...
 bezig voor een beter milieu*

COLOFON

BLADgroen is het verenigingsblad van de Milieuvereniging Land van Cuijk. Het informeert leden en anderen over natuur en milieu in de ruimste zin. Het verschijnt in een oplage van circa 250 stuks.

Redactie BLADgroen:

Sylvia van Duijnhoven (eindredactie)
tel. (0485) 530890 - sylvia@mlvc.nl
Wygard Braspenning
Jan Reijnen.

BLADgroen verschijnt in principe drie maal per jaar. Copy dient verband te houden met 'natuur en milieu in de ruimste zin des woords' in het Land van Cuijk. Iedereen kan artikelen schrijven, de redactie bepaalt of deze in overeenstemming zijn met het huishoudelijk reglement van BLADgroen. Overname van tekst met bronvermelding is toegestaan.

Opmaak en druk : dot-Kom Design

Dagelijks bestuur:

Theo Wijnhoven, voorzitter
Jan Reijnen, secretaris
Harrie van de Wetering,
penningmeester ledenadministratie

Secretariaat MLvC:

Beerseweg 10, 5451 NS Mill.
Tel. (0485) 45 10 71
secretariaat@mlvc.nl

Banknr: NL85 TRIO 0197 9101 30

Lidmaatschap:

Het lidmaatschap bedraagt minimaal € 17,50 per jaar voor leden-abonnees. Voor elk volgend lid uit het gezin of andere levensvorm geldt een bedrag van € 2,50 per jaar. Het lidmaatschap kan ieder moment ingaan. De contributie wordt geheven vanaf de maand waarin men lid is geworden en is evenredig aan het aantal maanden van het jaar waarin men lid is geworden. Het lidmaatschap wordt automatisch voor een jaar verlengd, tenzij uiterlijk 30 november van het lopende jaar bericht van opzegging is ontvangen. Donateurs m/v, die minimaal € 17,50 betalen ontvangen ook BLADgroen. Aanmelden kan bij het secretariaat.

De MLvC is aangesloten bij de Brabantse Milieu-Federatie (BMF) te Tilburg.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Maasheggen	4
Het tij is aan het keren	6
Circulaire landbouw	8
Commentaar op het klimaatakkoord	12
Column - Klimaatakkoord	13
Uitspraak vd Raad van State over het PAS	14
Herenboerderij	16
Moeten we nu allemaal	17
Fosfaat en circulaire voedselvoorziening	18
Column - Succes van de landbouw	19
Vlees eten van de Hollandse melkkoe	20
De verspillingsfabriek	21
Koken in de supermarkt	21
Nederland op slot	22

Voorwoord

Bladgroen september 2019

De huidige landbouw met zijn groot-schalige productie en overmatig gebruik van kunstmest en chemische bestrijdingsmiddelen zit op een dood spoor, zoals niet alleen milieuactivisten al jarenlang roepen, maar ook steeds meer gerenommeerde wetenschappers en instituten als de Raad voor de Leefomgeving en het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) zeggen. De kwaliteit van het landschap holt achteruit, de biodiversiteit daalt dramatisch, het klimaat warmt op; de landbouw is een van de belangrijke aanjagers van het broeikaseffect. Om die beweging te keren, moeten we anders gaan produceren én eten: meer plantaardig en (veel) minder vlees vooral.

Volgens minister Schouten (Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit) moet Nederland in 2030 het gidsland zijn voor kringlooplandbouw: een vorm van landbouw waarin niet de productie van zo veel en zo goedkoop mogelijk voedsel centraal staat, maar een die zich kenmerkt door een duurzame omgang met natuurlijke hulpbronnen zoals bodem, lucht en water.

Hoe moet een dergelijke kringlooplandbouw er uitzien? In april 2019 zetten twee hoogleraren van Wageningen Universiteit in De Volkskrant hun visie uiteen, waarbij zij twee uitgangspunten hanteerden: goede landbouwgrond mag alleen worden benut voor het produceren van plantaardig voedsel voor mensen, en de hoeveelheid vee die boeren kunnen houden, is afhankelijk van het aanbod van biomassa die oneetbaar is voor mensen, als gras, gewasresten en voedselresten

uit huishoudens en de industrie – wat neer zou komen op een halvering van de huidige veestapel.

Op dit moment wordt zo'n 40 procent van het akkerland gebruikt om veevoer (voedermaïs) te verbouwen. Vanuit de kringloopgedachte bezien is voer verbouwen voor dieren, die dat via een omweg (en met verlies) omzetten in vlees en melk, pure verspilling.

Deze visie is ons uitgangspunt bij het (hoofd)artikel over circulaire landbouw.

Minister Schoutens plan voor kringlooplandbouw zoals weergegeven in haar document *Op weg met perspectief* is redelijk vaag, en geeft hooguit wat indicaties in welke richting ze het wil zoeken. Zo wil ze het gebruik van kunstmest ontmoedigen ten faveure van compost en dierlijke mest, en wil ze laten onderzoeken of fosfaat (een belangrijke, schaarse meststof) kan worden teruggewonnen uit menselijke uitwerpselen. Wij hebben hier – figuurlijk – onze neus ingestoken, met als resultaat het artikel 'Fosfaat en circulaire voedselvoorziening'.

De minister wil ook een 'team reststromen' aan het werk zetten om te kijken hoe voedselresten en etensafval beter kunnen worden hergebruikt als voer voor de dieren. Maar als de veestapel toch moet krimpen, waarom deze resten dan niet ergens anders voor gebruiken? Bijvoorbeeld voor de 'Verspillingsfabriek' of voor 'Koken in de supermarkt'.

We kunnen natuurlijk ook niet aan de belangrijke uitspraak van de Raad van State over het Programma Aanpak Stikstof (PAS) voorbij gaan, die ge-

volgen heeft voor bestemmingsplannen, aanleg van wegen en vliegvelden en veehouderijen. In een verhelderend artikel van de Werkgroep Behoud de Peel wordt uitgelegd wat de PAS is en wat de consequenties van de uitspraak van de Raad van State zijn. Verder komen we nog terug op het klimaatakkoord, vragen we ons af of we nu allemaal vegetariër moeten worden (of misschien maar beter vlees kunnen eten van de Hollandse melk-koe), hebben we het over de biosfeer Maasheggen, over Herenboeren en over het tij dat aan het keren is.

De foto's in dit blad zijn vooral genomen bij zorgboerderij "An 't Hoag" (Rijkevoort de Walsert), die het idee van circulaire landbouw probeert vorm te geven.

Veel leesplezier,

De redactie



Maasheggen

De afgelopen drie jaren hebben we met een ploegje meegedaan aan het maasheggenvlechten. Leuk werk om met een paar mensen zo bezig te zijn. In maart kwam een tv-ploeg van Vroege Vogels in de regen filmen. Later zijn die nog een paar dagen in de Maasheggen geweest. Op 31 mei kwamen de Maasheggen in de uitzending van Vroege Vogels. Het Maasheggengebied staat wegens de Unesco biosfeerstatus de laatste tijd extra in de belangstelling. Wij hebben zo vorig jaar ook een reüniebijeenkomst meegemaakt waar de gemeente Boxmeer een en ander vertelde over dat biosfeer gedoe. De spreker van het begeleidende adviesbureau wist te vertellen dat de opzet is om de Maasheggen terug te brengen in de staat van rond 1900. Waarna de wet-

houder vertelde dat er sprake is van een win-win situatie want de boeren wordt de mogelijkheid geboden om bijvoorbeeld vier kleinere kavels samen te voegen tot één grotere, dat is efficiënter. Volgens mij spraken beide sprekers daarmee elkaar behoorlijk tegen. Kleine kavels met heggen die zo hun eigen microklimaat en ecosysteem vormen zijn juist het wezen van de Maasheggen. In de uitzending kwam ook het verschil in natuurbeheer en landbouwbeheer naar voren. Het grondmonster uit een op natuurlijke wijze beheerd stuk grond was humusrijk en vol bodemleven. Het grondmonster van de landbouwgrond een stukje verderop werd geclassificeerd als los zand. In een notendop werd daarmee het probleem van eenzijdige bemesting en bewer-

king in beeld gebracht. De humusrijke grond houdt koolstof (CO²) en water vast, los zand houdt niks vast. De wethouder van Boxmeer brengt overigens een benadering van beleid naar voren die helemaal past in het landelijke beleid. Namelijk leuke praatjes bedenken over natuur en milieu om maatregelen door te voeren die vooral het economische belang dienen. In het verleden hebben we dat bijvoorbeeld ook al gezien bij herstructurering varkenshouderij en nu weer met het PAS.

De imker die zijn kasten met bijen bij de appelboer zet denkt wellicht ook dat hij goed bezig is. Dan zou hij toch iets anders moeten gaan denken als de appelboer na een paar weken opbelt dat de bijen hun werk gedaan hebben. De kasten kunnen weg, want



de appelboer wil gaan spuiten. Laat die appelboer niet zeggen dat zijn gebruikte landbouwgif onschuldig is. Hij weet verrekke goed wat het doet want hij vraagt de imker om zijn bijenvolken weg te halen. Door vervolgens te gaan spuiten helpt hij de eventuele wilde insecten die de bestuiving zouden kunnen doen om zeep. Weer een voorbeeld van eenzijdig landbouwbeheer. Volgend jaar heeft de boer de bijen van de imker weer nodig, want de wilde insecten krijgen geen schijn van kans. Voor de lange termijn is zijn handelen zelfs onverstandig want door het gebruik van neonicotinoïden in de landbouw worden ook de 'tamme' bijen in hun voortbestaan bedreigd. Dan te bedenken dat de boerenorganisaties claimen dat ze bijdragen aan biodiversiteit.

Erger is dat het allemaal exemplarisch is voor hoe natuur en milieu misbruikt worden in beeldvorming en besluitvorming waar uiteindelijk toch het economische gewin op korte termijn voorop staat. Nu de Raad van State het PAS heeft afgekeurd hoor je alom klagten over de gevolgen voor de economie. Het ontbreekt er nog maar aan dat de milieubeweging er de schuld van krijgt dat het verpesten van onze leefomgeving aan grenzen gebonden wordt. Het overschrijden van de normen voor depositie van stikstof is het gevolg van wet- en regelgeving die de negatieve gevolgen van te veel stikstof bewust heeft genegeerd. Overigens zijn er ook economisch andere keuzes te maken. Waarom een varkenshouderij in stand houden die al jaren voor de boer

verliesgevend is en die nu weer wat rendeert omdat door de Afrikaanse varkenspest de opfok van vleesvarkens in China platligt? Over enige tijd is in China de pest uitgewoed en zijn we hier weer verliesgevend bezig. Waarom voor export hier activiteiten blijven uitvoeren die overmatige druk op onze leefomgeving veroorzaken? We moeten stoppen met onszelf voor kortetermijnwinsten voor de gek te houden. De Maasheggen zijn er een voorbeeld van hoe natuur en cultuur kunnen samengaan. Laten we de kansen op een landbouw in evenwicht met de natuur die daar liggen grijpen. Dát zou de Unesco Biosfeer moeten bevorderen, dát zou een uitstraling geven waar we wat aan hebben.



Het tij is aan het keren

Alle meters staan in het rood. Dat is inmiddels iedereen duidelijk. Het klimaat steigert. De biodiversiteit holt achteruit. Onze gezondheid staat onder druk¹. De stikstofemissies verzuren de natuur. De plastics verstikken het zeeleven. In ons voedsel komen we steeds meer bestrijdingsmiddelen tegen.

In de vergadercircuits hebben de beroeps-vergaders het er natuurlijk uitvoerig over gehad. Er liggen torenhoge stapels rapporten. Er zijn volop argumenten aangedragen. Er zijn oplossingen aangereikt. En toch is het een zootje geworden. Want de belangen wogen zwaarder dan de argumenten. En de nieuwe oplossingen moesten wijken voor business as usual. Want het hemd is nader dan de rok. En het algemeen belang heeft geen mediagetrainde woordvoerders, PR-medewerkers en lobbyisten in dienst. Daarom dit stukje.

Maar het tij is aan het keren. We zien het aan de contouren van de visies voor de nieuwe Omgevingswet. De tijd is voorbij dat boeren, vanouds op het platteland altijd op de eerste rij in de volksvertegenwoordiging, samen met hun RABO en CDA, de dienst uitmaakten. De tijd is voorbij dat de landbouw op geen enkele manier in zijn groei belemmerd mocht worden. Tientallen jaren werden er door de boerenlobby bij iedere wet en bij iedere regel als vanzelfsprekend bosjes uitzonderingen geregeld. Daardoor

zitten we inmiddels opgescheept met een jungle van regels en regeltjes. Een oerwoud van kleine lettertjes waar een normale volksvertegenwoordiger door de bomen het bos niet meer kan zien en waarin iedere poging tot handhaving gedoemd is te mislukken. Maar nu de veehouderij dreigt te verzuipen in zijn eigen problemen, klagen de boeren dat er te veel regeltjes zijn. De boeren claimen zelfs dat juist zij de oplossing hebben. En die oplossing komt er op neer dat het allemaal vanzelf weer goed zal komen, als we die regels maar eens opzij zouden willen schuiven. Maar het wrange is dat wij op het platteland aan den lijve hebben ervaren wat de uitkomst is van tientallen jaren boer-gestuurd beleid. Door dat regel hangt op het platteland nu een deken van stank, fijnstof en endotoxinen - dankzij de industriële veehouderij. De risico's voor de volksgezondheid zijn toegenomen. De landbouw was op alle niveaus eerder en beter georganiseerd dan het belang van de volksgezondheid². Lucht, bodem en water staan onder steeds zwaardere druk. En de natuur blijkt niet langer opgewassen tegen de alsmaar groeiende overdaad aan emissies van die vee-industrie.

Maar... het tij is gekeerd. Naast de landbouwlobby is er een tegenstroom op gang gekomen. Mondige burgers kunnen dankzij de gedigitaliseerde

samenleving kennis en ervaringen uitwisselen en hebben zo hun krachten weten te bundelen. Er is een stroom van ongenoegen en verontwaardiging op gang gekomen over de landbouwpraktijken, de misstanden en de fraude. Het is alleen moeilijk om de bakens ook formeel te verzetten, omdat we ook nu nog onder de schaduw leven van die Haagse lobby-wetgeving uit het verleden.

Een pregnant voorbeeld is de Wet Geurhinder Veehouderij, een wet die de bevolking had moeten beschermen tegen de overlast van stank uit de Veehouderij. Vergunningen werden telkenmale verleend en zijn onherroepelijk. Er werd aangetoond dat er in werkelijkheid veel meer stank was dan achter het bureau berekend³, de reuring daarover nam toe en de uiteindelijk ingestelde Commissie Biesheuvel⁴ kwam dan ook met een vernietigend rapport. Het einde van het liedje zal echter wel zijn dat de burgers als belastingbetaler hun eigen lucht mogen terugkopen via een saneringsregeling voor de varkenshouderij. Deze regeling⁵ richt zich specifiek op varkenshouderijen die veel stank veroorzaken.

Maar ook al is de wetgeving taai, toch winnen we terrein. Soms zijn het kleine stappen, soms grote. Zoals de vernietigende uitspraak van de Raad van State over het Programma Aan-

1 | Meer blootstelling aan fijnstof, micro-organismen en endotoxinen rondom bedrijven met intensieve veehouderij leidt tot meer longontstekingen, zo blijkt uit "mogelijke effecten intensieve veehouderij op gezondheid omwonenden" IRAS Universiteit Utrecht, NIVEL, RIVM, 7 juni 2011

2 | Naar aanleiding van de Q-koorts onderzoek Floor Haalboom de historische achtergronden van door mens en vee gedeelde infectiezieken. De landbouw was beter en eerder georganiseerd dan het domein van de volksgezondheid

3 | In "Geurhinder van veehouderij nader onderzocht: meer hinder dan Handreiking Wgv doet vermoeden?" maakt Loes Geelen duidelijk dat de stankhinder vele mate groter is, dan in de Wet Geurhinder Veehouderij wordt aangenomen.

4 | <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2019/04/23/adviesrapport-geur-bekennen-combi-luchtwassers-varkenshouderijen-en-geurhinder>

5 | <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/veehouderij/duurzame-varkenshouderij/subsidieregeling-sanering-varkenshouderij>

pak Stikstof⁶. Het stikstof-arrest maakt duidelijk dat de lange arm van het bedrijfsleven in deze nog niet tot in Brussel reikt. Het betreft hier echter bestuursrecht. En het is dan ook de vraag hoe dit in de praktijk zal uitpakken. Maar de georganiseerde burgers hebben ook het civiel recht weten te vinden. De Urgenda-uitspraak⁷ dwingt de regering zich aan haar eigen CO₂-afspraken te houden. Onze regering handelt namelijk in strijd met het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens door niet aan de zorgplicht voor haar ingezetenen en het gezinsleven te voldoen.

De verandering is in gang gezet, maar soms zit het ook even tegen. Milieudefensie⁸ probeerde zo op te komen voor het tekortschieten van de luchtkwaliteit, waardoor 12.000 mensen per jaar voortijdig overlijden. Het lukte echter niet. De rechter oordeelde dat de Nederlandse Staat reeds voldoende doet. In een andere zaak lopen burgers zich warm in een civiele zaak tegen de Staat⁹, omdat ze in de stank van de veehouderij moeten leven en daardoor bijvoorbeeld hun huis nauwelijks nog fatsoenlijk kunnen verkopen. Bestuursrecht biedt hierbij geen soelaas, want de boeren hebben een vergund recht op verontreiniging (emissierechten). Groepen burgers met een technische achtergrond gaan nu luchtkwaliteit meten¹⁰, om aan te tonen dat de daadwerke-

lijke emissies stevig afwijken van de papieren werkelijkheid. Rond Schiphol gebeurt hetzelfde als het gaat om de herrie. Er zijn daar lokaal onafhankelijke geluidsmeeetposten geplaatst¹¹. De kloof tussen de harde werkelijkheid van de burger en de papieren werkelijkheid van de gevestigde lobby-politiek wordt steeds groter. Jarenlang hebben de lobbyisten ons wijs gemaakt dat stank, fijnstof en micro-organismen “zomaar uit de lucht gewassen kunnen worden”. Maar nu dat sprookje in duigen is gevallen moeten ze een nieuwe list verzinnen.

Met alleen het eigenbelang voor ogen – hoe goed juridische verankerd ook – kun je uiteindelijk natuurkundige, ecologische en fysieke wetmatigheden niet aan de kant praten. Maar nu dat decennia lang stelsel-

matig wél gedaan is, is de rekening daardoor ook hoog opgelopen. Dat wordt dus dokken, want dit is niet gebeurd in een land met kolonels met zonnebrillen en martelkelders, maar keurig democratisch gelegitimeerd in het stemhokje.

Het wordt tijd, dat we weer een overheid krijgen die de burger beschermt tegen de uitwassen van dergelijke georganiseerde belangenbehartiging. Daarbij zou het helpen, transparant te krijgen via bijvoorbeeld een parlementaire enquête, wie er nu eigenlijk verantwoordelijk zijn voor dit debacle. De rekening van een slechte gezondheid, de afgekalfde leefomgeving en de sanering van de veehouderij ligt nu bij de burger. Wanneer volgt de politieke afrekening?

Geert Verstegen



6 Op 29 mei 2019 heeft de Raad van State geoordeeld dat het Programma Aanpak Stikstof (PAS) niet voldoet aan de Europese eisen en is bestuurlijk Nederland in rep en roer.

7 <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:GHDHA:2018:2591&showbutton=true&keyword=urgenda>

8 <https://milieudefensie.nl/recht-op-gezonde-lucht/rechtszaak-voor-gezonde-lucht>

9 <http://www.max5odeur.nl/dossier-staat-gedaagd/>

10 <https://www.samenmetenaanluchtkwaliteit.nl/>

11 <https://vliegghinder-oegstgeest.nl/over-schiphol/>

Circulaire landbouw

Het kabinet wil dat Nederland in 2030 koploper is in kringlooplandbouw. Reststromen moeten beter benut worden, het gebruik van kunstmest moet worden beëindigd en kringlopen moeten op zo laag mogelijk niveau gesloten worden. Dat klinkt goed, zou je zeggen. Of is het toch weer een definitiekwestie zoals we die al kennen van het begrip duurzaamheid? Wat is circulaire landbouw nu eigenlijk? In dit artikel leggen we de definitie van het kabinet naast onze eigen definitie.

Kringlooplandbouw volgens het kabinet

Op 8 september 2018 presenteerde Carola Schouten, minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), de visie van het kabinet op de toekomst van de Nederlandse land- en tuinbouw. In het voorwoord schrijft ze: "We kunnen de toekomst van onze voedselvoorziening alleen veilig stellen als we overstappen van keten- op kringlooplandbouw. We moeten immers voorkomen dat we bodem, water en grondstoffen uitputten en de temperatuur op aarde onaanvaardbaar verhogen. Kringlooplandbouw is daar een onontkoombaar en sluitend antwoord op."

Het kabinet stelt dat in de Nederlandse land- en tuinbouw de nadruk ligt op kostenverlaging en productie-

verhoging. Dit leidt tot schaalvergroting en maakt de sector in economisch opzicht kwetsbaar. De marges zijn klein en soms zelfs negatief. Schaalvergroting veroorzaakt volgens het kabinet druk op de leefomgeving. De ontwikkeling van de sector is ten koste gegaan van de biodiversiteit, het milieu, de kwaliteit van het drinkwater en de aantrekkelijkheid van het landschap. Het kabinet ziet zichzelf, de sector maar ook burgers en maatschappelijke organisaties voor de volgende uitdagingen gesteld:

- een drastische verlaging van de CO²-uitstoot;
- zorgvuldiger gebruik maken van grondstoffen, hulpbronnen en de natuurlijke omgeving;
- een einde maken aan verspilling in

de verschillende schakels van de voedselketen;

- een goed inkomen voor boeren en tuinders;
- korte ketens, boeren en burgers dichter bij elkaar brengen;
- landbouw zet de biodiversiteit niet langer onder druk maar verbetert natuurwaarden.

Het doel van het kabinet is om de kringlopen van grondstoffen en hulpbronnen in 2030 op zo laag mogelijk niveau gesloten te hebben. Nederland is dan koploper in kringlooplandbouw. Om dit doel te kunnen bereiken moet volgens het kabinet aan drie randvoorwaarden worden voldaan:

1. een goede economische positie voor boeren en tuinders door nieuwe verdienmodellen. Voor de één is dat een multifunctionele aanpak op lokaal niveau, de ander richt zich op de wereldmarkt en kiest voor schaalvergroting.
2. een grotere waardering voor voedsel. In kringlooplandbouw heeft ook de consument een rol. Het is belangrijk dat zij/hij weet dat de voedselproductie van grote invloed is op onze leefomgeving. Dat vraagt om een omslag, want tot nog toe kiest de meerderheid van de consumenten vooral voor een lage prijs en veel gemak, terwijl veel mensen wel steeds hogere eisen stellen aan hun leefomgeving en aan de boeren en tuinders die daarin werken.





3. een prominente rol voor Nederland in de vernieuwing van productiemethoden. De omslag naar kringlooplandbouw zal veel innovaties vragen en uitlokken. Dat zal een impuls geven aan de agro-innovatie in Nederland die onze positie op de wereldmarkt ten goede zal komen. Het kabinet heeft het doel vanuit de kracht van Nederland in één generatie de honger uit de wereld te bannen en een gezonde basis te leggen om in 2050 negen miljard mensen op duurzame wijze te kunnen voeden.

Dit zijn volgens het kabinet de belangrijkste kenmerken van kringlooplandbouw:

Bodem

De bodem vormt de basis van kringlooplandbouw. Bodembeheer is een zaak van wederkerigheid: de mens onttrekt mineralen en water aan de bodem voor productie en voedt de bodem met organisch materiaal, water en voedingsstoffen om de groei te behouden. Een bodem die veel organische stof bevat, kan veel beter water opnemen en is beter bestand tegen droogte. Ook kan zo'n bodem meer stikstof en mineralen vasthouden, hij biedt een rijker bodemleven en draagt bij aan gezonde gewassen.

Grondstoffen

Akkerbouw, veehouderij en tuinbouw gebruiken in de eerste plaats grond-

stoffen uit elkaars ketens en reststromen uit de voedingsmiddelenindustrie en voedingsketens. Die circulaire ketens kunnen verschillend zijn ingericht: binnen een bedrijf, een regio, Nederland of grensoverschrijdend. Het motto is: lokaal wat kan, regionaal of internationaal wat moet.

Veehouderij

De inzet van het kabinet voor de periode tot 2030 is de nutriëntenkringlopen in de veevoeding te verkleinen en op het laagst mogelijke niveau te sluiten. Bij verdere verduurzaming van de veehouderij past ook de overgang naar integraal duurzame en emissiearme stal- en houderijsystemen.

Plantaardige teelten

Er wordt steeds nauwkeuriger geteeld naar draagkracht van de bodem en met uitgekiende bouwplannen, bemesting op maat en preventie van ziekten, plagen en onkruiden. Onkruidbestrijding gebeurt in principe met mechanische of ecologische technieken. De inzet van chemische middelen geldt als laatste (precisie) ingreep. Er komt een einde aan het gebruik van kunstmest op basis van fossiele schaarse grondstoffen (fosfaat, kalium, aardgas).

Landbouw en natuur

Het kabinet wil dat de natuur in de natuurgebieden, op de landbouwgronden en in de wateren in 2030 rijker en veelzijdiger is. De landbouw benut biodiversiteit voor bijvoorbeeld

bestuiving, bodemvruchtbaarheid en ziekte- en plaagwering en creëert tegelijk leefgebied voor allerlei soorten dieren.

Het ministerie van LNV heeft de visie "Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden" in nauwe samenwerking met boeren en andere actoren uitgewerkt in een realisatieplan. Hierin staat welke resultaten er de komende jaren bereikt moeten worden, hoe deze gemeten gaan worden en welke inzet dat van eenieder vraagt. Het Realisatieplan Visie LNV "Op weg met nieuw perspectief" is gepubliceerd op 17 juni 2019. U vindt de visie en het realisatieplan op www.rijksoverheid.nl.

Kringlooplandbouw volgens MLvC

Het moet gezegd worden: er staan best verstandige opvattingen in de visie van het kabinet. Opvattingen waarvan we enkele jaren geleden nog niet hadden durven dromen dat we ze ooit van het kabinet zouden horen. Maar helaas gaat het kabinet met deze visie op kringlooplandbouw naar onze mening niet ver genoeg. De belangrijkste omissie is natuurlijk dat er over inkrimping van de veestapel met geen woord wordt gesproken. En de veestapel moet krimpen om de overgang naar circulaire landbouw te kunnen maken. Dat zeggen ook de Wageningse hoogleraren Imke de Boer (dierlijke productiesystemen) en Martin van Ittersum (plantaardige productiesystemen). In De Volkskrant

van zaterdag 13 april 2019 zetten zij hun visie op kringlooplandbouw uiteen. Zij definiëren circulariteit als een manier om zo goed mogelijk gebruik te maken van hulpbronnen en grondstoffen. Biomassa moet optimaal benut worden. Wat betekent dat voor de landbouw en voor ons consumptiepatroon?

De veehouderij gebruikt nu ongeveer 70% van het totale landbouwareaal (bouwland en grasland). Wereldwijd wordt ongeveer 40% van het bouwland gebruikt voor de productie van veevoer. Hoe efficiënt we ons dierlijk voedsel ook produceren, het gebruik van bouwland voor de productie van veevoer is altijd minder efficiënt dan het gebruik van bouwland voor de productie van direct eetbaar plantaardig voedsel. Zo gebruiken niet-herkauwers (varkens en pluimvee) wereldwijd ongeveer 2 kg voor mensen eetbaar eiwit om 1 kg dierlijk eiwit te produceren. Door de nog altijd toenemende vraag naar dierlijke eiwitten, is er concurrentie ontstaan tussen het gebruik van bouwland voor veevoerproductie en voor productie van plantaardig voedsel voor mensen. De wereldbevolking groeit naar 9 miljard mensen in 2050 en het areaal geschikte landbouwgrond is eindig. De huidige wijze van veehouderij is alleen om die reden al onhoudbaar. Goede landbouwgrond zou alleen gebruikt moeten worden om plantaardig voedsel voor menselijke consumptie te verbouwen. Maar welke rol is er dan nog voor landbouwhuisdieren in een duurzame voedselproductie? Tot nu toe werd het antwoord op deze vraag vooral gezocht in twee oplossingsrichtingen:

1. De productierichting:

Door intensivering en technologische innovaties meer dierlijke eiwitten produceren met een lagere ecologische voetafdruk. Dit is de richting die het

kabinet lijkt te kiezen. Veevoer niet uit verre landen halen maar in Nederland zelf verbouwen. Koeien meer krachtvoer geven in plaats van ruwvoer, omdat de melkproductie dan toeneemt. Een hogere veevoerproductie per hectare door precisiebemesting.

Daarbij wordt echter geen rekening gehouden met het feit dat deze manier van veevoerproductie nog steeds beslag legt op landbouwgrond en schaarse grondstoffen zoals water en fosfaat die ook gebruikt kunnen worden voor de productie van plantaardig voedsel voor mensen. En bovendien is het tot nu toe, zoals de minister zelf ook vaststelt, niet gelukt de landbouw te intensiveren zonder dat dat ten koste ging van de biodiversiteit, het milieu, de kwaliteit van het drinkwater en de aantrekkelijkheid van het landschap.

2. De consumptierichting:

Het vermijden of beperken van de consumptie van dierlijke eiwitten. Dit is de richting die vegetariërs en veganisten kiezen. Zie ook het artikel "Moeten we nu allemaal?" in dit blad. Mensen die deze oplossingsrichting voorstaan, berekenen de ecologische voetafdruk van voedingsmiddelen zoals melk, vlees en graan per kilogram product. Vervolgens berekenen zij de ecologische voetafdruk van een dieet door de voetafdrukken van de onderdelen van dat dieet te vermenigvuldigen met de genuttigde kilogrammen. Op deze manier komen zij tot de conclusie dat een veganistisch dieet de kleinste voetafdruk heeft. Ook hier wordt de concurrentie in landgebruik tussen veevoerproductie en de productie van plantaardig voedsel voor mensen buiten beschouwing gelaten. Maar, belangrijker nog, als iedereen veganist zou worden, zouden we meer landbouwgrond nodig hebben dan wanneer we een beperkte hoeveelheid dierlijke

eiwitten zouden eten. De reststromen zouden dan immers niet meer worden omgezet in dierlijke eiwitten, wat zou betekenen dat er extra plantaardige eiwitten geproduceerd zouden moeten worden om de dierlijke eiwitten in ons dieet te vervangen.

Pas recent zijn er enkele studies verschenen naar een derde oplossingsrichting: het begrenzen van de productie van dierlijke eiwitten op een niveau waarbij geen concurrentie optreedt in landgebruik. Oftewel: goede landbouwgrond alleen gebruiken voor de productie van plantaardig voedsel voor mensen en het vee voeren met biomassa die oneetbaar is voor mensen zoals gras, gewasresten en voedselresten. Dat is kringlooplandbouw volgens onze definitie! De resultaten van de uitgevoerde studies laten zien dat het mogelijk is de wereldbevolking op deze manier te voeden, ook na 2050. Bij een optimaal landgebruik kunnen dieren zorgen voor een productie van 9 tot 23 gram eiwit per persoon per dag. Daarbij is een kwart minder landbouwgrond nodig dan bij een volledig plantaardig dieet. Mensen hebben gemiddeld 50 tot 60 gram eiwitten per dag nodig. Bij kringlooplandbouw kan dus tot 35% van de aanbevolen hoeveelheid eiwit in ons dieet uit dierlijk eiwit bestaan. De Nederlandse bevolking eet nu ongeveer 50 gram dierlijke eiwitten per persoon per dag. Om de overstap naar kringlooplandbouw te kunnen maken, moeten we onze consumptie van dierlijke eiwitten dus minimaal halveren. En dat betekent ook minimaal een halvering van de veestapel! Door biomassa die niet geschikt is voor directe menselijke consumptie terug te brengen in de voedselketen, kan de veehouderij een sleutelrol spelen in de globale voedselvoorziening. De hoeveelheid dierlijk eiwit die op deze manier geproduceerd kan wor-

den, hangt af van de beschikbaarheid en de kwaliteit van de reststromen. De pijlen 1 tot en met 4 in figuur 2 geven deze reststromen weer.

Pijl 1:
Met name de hoeveelheid beschikbare voedselresten heeft invloed op de hoeveelheid dierlijk eiwit die geproduceerd kan worden, omdat voedselresten over het algemeen een hoge voedingswaarde hebben. Toch zou het streven uiteraard moeten zijn om voedselverspilling zo veel mogelijk te voorkomen.

Pijl 2:
De kwaliteit van de reststromen van de verwerkende industrie hangt af van de soort plant die wordt geteeld en verwerkt. Residu van sojabonen heeft bijvoorbeeld een hogere voedingswaarde dan residu van koolzaad of zonnebloempitten en levert dus meer dierlijk eiwit op.

Pijl 3:
Gewasresten zijn beperkt beschikbaar als veevoer, omdat gewasresten normaliter op het land worden achtergelaten als groenbemester en om het organische stofgehalte van de grond op peil te houden.

Pijl 4:
Een deel van het huidige grasland zou in principe kunnen worden omgezet in bouwland maar dat zou leiden tot het vrijkomen van broeikasgassen en een afname van de biodiversiteit. Dat is dus geen duurzame optie. Om de biodiversiteit te herstellen en klimaatverandering tegen te gaan is het juist vereist dat grasland dat voorheen (tropisch) bos was weer wordt verwilderd. Niet al het huidige grasland kan dus worden beschouwd als beschikbaar voor veeteelt.

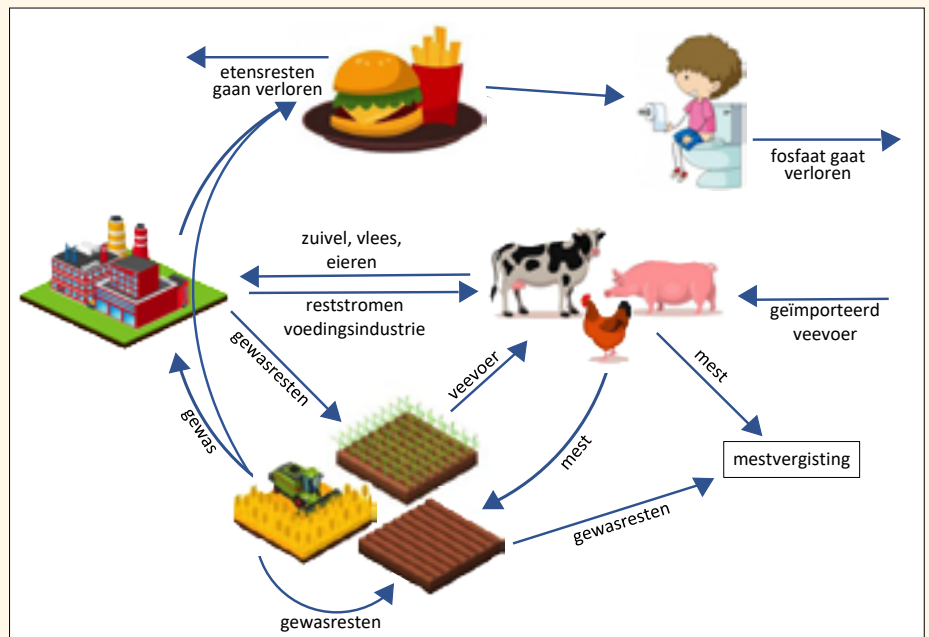
Een laatste belangrijke stap in het sluiten van de kringloop is het terug-

winnen van fosfaat uit menselijke uitwerpselen. Fosfaat is een schaarse meststof. Desondanks verdwijnt er in de huidige situatie fosfaat uit de voedselketen, doordat wij onze uitwerpselen door de wc spoelen. Het fosfaat komt in het rioolzuiveringslib terecht, wat veelal wordt verbrand. Meer hierover leest u in het artikel "fosfaat en circulaire voedselvoorziening" in dit blad.

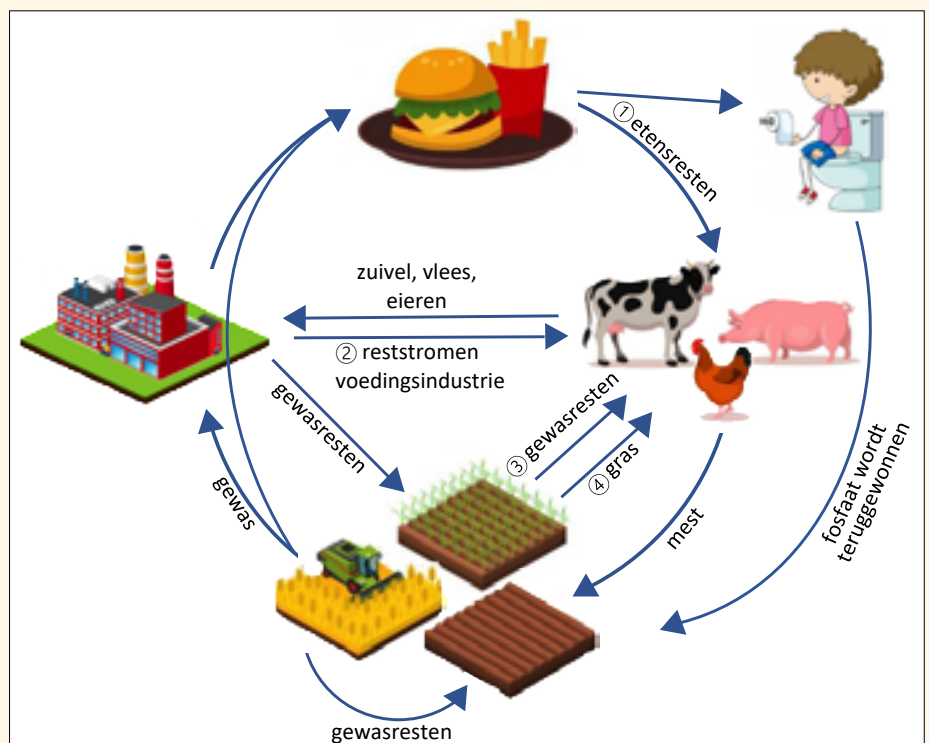
Bron: *Defining a land boundary for livestock consumption*, Wageningen University & Research e.a., 2018.
Afbeeldingen: Freepik.com

Meer informatie vindt u op www.wur.nl/kringlooplandbouw en www.kringlooplandbouw.nl.

Sylvia van Duijnhoven



▲ *Figuur 1: De huidige landbouw*



▲ *Figuur 2: Kringlooplandbouw*

Commentaar op het klimaatakkoord

Een onderdeel van het klimaat-akkoord is het CO²-reductieplan. In dat plan zit hem precies de angel van het hele akkoord. Het reductieplan geeft bedrijven opdracht om aan te geven hoe ze tot een CO²-reductie komen. Waarna de overheid zal controleren of de plannen ver genoeg gaan en of ze tot uitvoer worden gebracht. Die plannen worden dus voor duizenden bedrijven apart opgesteld en afgesproken. Want er moet ruimte zijn voor bedrijfsspecifieke omstandigheden. Alles bijeen heeft het akkoord veel van de convenanten waar we de afgelopen decennia in Nederland veelvuldig mee zijn geconfronteerd en waarvan we de effectiviteit niet altijd kunnen bevestigen (om het maar voorzichtig te zeggen).

Het lijkt ons heel moeilijk om niet de wenkbrauwen te fronsen over zo'n klimaatakkoord. Een hels karwei wordt het en onoverzichtelijk op den duur. Bovendien zal het de overheid, dus

ons, een boel tijd en geld kosten om al die reductieplannen te handhaven. Daarnaast: als het uiteindelijk goedkoper blijkt om te vervuilen dan CO²-reductie te realiseren is het te verwachten dat een flink aantal bedrijven die keuze zal maken.

In De Groene Amsterdammer van 6 maart 2019 lezen we een pleidooi voor mondiale CO²-taks onder de titel 'De CEO's moeten hun nek uitsteken'. Onderstaand een citaat:

'Ik wil gewoon streng beleid waar bedrijven niet onderuit kunnen. Niemand in Nederland heeft zo uitgebreid de literatuur doorgespit op zoek naar de voor- en nadelen van een koolstofheffing als Jeroen van den Bergh, thans hoogleraar environmental & climate economics aan de Universiteit van Barcelona. In de ESB van afgelopen december trok hij de conclusie dat we eenvoudigweg geen andere keuze meer hebben: alle alternatieven

hebben gefaald.

Sinds Kyoto hebben we van alles geprobeerd: overheden hebben convenanten bewust gemaakt van hun voetafdruk, kleinschalige initiatieven voor zon en wind gesubsidieerd en convenanten gesloten met bedrijven. Bij dit alles stond vrijwilligheid voorop. Ook het Klimaatakkoord van Parijs gaat voorlopig uit van vrijwillige deelname. Maar, stelt Van den Bergh: vrijwilligheid is juist de oorzaak en niet de oplossing van het klimaatprobleem.

Tot zover het citaat.

We vrezen dat iedereen wel wat herkent hierin. Als je een vliegreis wilt maken dan kun je vrijwillig een bijdrage doen voor CO²-compensatie. Dat voelt dan wellicht wel goed hoewel het ons niet duidelijk is wat er met dat geld gebeurt. Of je nu wel een extra bedrag betaalt of niet, het vliegen gaat door. Maar het gevoel wordt wel opgeroepen dat we toch iets doen tegen de zeer milieuvervuilende activiteit die vliegen nu eenmaal is. Dat heet het paard achter de wagen spannen.

Blijft over het gevoel dat de kop opsteekt dat Nederland toch niks voorstelt als we met CO²-vervuiling gaan minderen. Als je dat doortrekt dan heeft de persoonlijke bijdrage van niemand zin. Dus een wereldwijde CO²-taks moet er komen maar er is alle reden om de eigen verantwoordelijkheid wel te nemen. Voorlopers hebben dan wellicht niet altijd het financiële voordeel maar wel het uiteindelijke gelijk.



COLUMN

Het klimaatakkoord:

*veel grote woorden, veel vrijblijvendheid,
weinig samenhang en geen overkoepelende visie*

Politiek gezien kun je het knap noemen dat de vier coalitiepartijen het eens zijn geworden over een klimaatakkoord. De verschillen van mening tussen VVD en CDA aan de ene kant en CU en D66 aan de andere kant waren groot. Knappe prestatie dus, politiek gezien. Maar het gaat hier niet om politiek. Het gaat niet om het voortbestaan van dit kabinet. Het gaat om het voortbestaan van onze planeet. En dan is de belangrijkste vraag: gaat dit werken? Is er een kans dat de ambities gehaald gaan worden? Helaas moet je constateren dat die kans heel erg klein is.

Milieudefensie en Greenpeace haakten al meteen af, evenals de FNV, zij het om verschillende redenen. Maar ook een groot aantal deskundigen, onder wie veel milieuwetenschappers, kraakten het nieuwe akkoord. Kort samengevat kwam hun kritiek hierop neer: te weinig, te laat, teveel los zand, een voortzetting van het beleid zoals dat al dertig jaar gevoerd wordt en dat tot niets heeft geleid. Want de verhoging van de CO₂-uitstoot ging al die tijd gestaag door.

Opnieuw wordt, wat de CO₂-heffing betreft, gekozen voor een heel ingewikkeld en niet te handhaven systeem dat doet denken aan het mestbeleid van de laatste decennia: een complete mislukking. Een warboel aan niet verplichtende afspraken. Zelfregulering dus. Iedereen weet dat dit niet gewerkt heeft en er is geen enkele reden om aan te nemen dat dit nu wel gaat werken.

Het kabinet laat de kans liggen om met een samenhangend pakket aan maatregelen en bijbehorende financiële prikkels de transitie een duidelijke vorm te geven. En hoe langer daarmee getreuzeld wordt, hoe moeilijker en duurder de omslag zal zijn. 'Nederland moet gidsland worden', na tientallen jaren achteraan in Europa te hebben gebungeld. Maar met dit akkoord van pappen en nat houden gaat dat niet lukken.

Wygard Braspenning



Uitspraak van de Raad van State over

We hebben al eerder geconstateerd dat regulering van activiteiten van de landbouw vaak zo in elkaar wordt gezet dat in ieder geval de landbouw door kan gaan. Boeren klagen wel over de regelgeving maar milieugroeperingen komen vaak van een koude kermis thuis als ze denken dat nieuwe wetten en voorschriften eindelijk de negatieve gevolgen van de landbouwwikkelingen tot staan brengen. Een voorbeeld van dergelijk landelijk beleid was/is het Programma Aanpak Stikstof. Vastgesteld werd dat natuurgebieden leden onder een te grote depositie van stikstof (nitraten) en dat wel in heel Europa. De lidstaten werden verplicht om regelgeving op te stellen om de natuur te versterken. Sinds 1 juli 2015 trad in Nederland het Programma Aanpak Stikstof (PAS) in werking. Al snel bleek dat het gevolg van het PAS vooral was dat de negatieve gevolgen voor de agrarische activiteiten werden voorkomen, de verdere ontwikkeling werd veilig gesteld.



Daaruit is de juridische strijd voortgekomen tegen het Programma Aanpak Stikstof. Met name de Werkgroep Behoud de Peel die al sinds 1978 actief is voor behoud en herstel van het peelgebied als hoogveen(achtig) landschap nam

die juridische strijd op zich. De Peel is dan ook een heel duidelijk voorbeeld van de destructieve invloed van te veel stikstof op de natuur.

Kort samengevat zou volgens het PAS de overmaat aan stikstofuitstoot op natuurgebieden (habitats) bestreden gaan worden door het treffen van (meestal) technische maatregelen, denk bijvoorbeeld aan luchtwassers. Zonder bewijs dat aanpassingen werkzaam zouden zijn, kregen de boeren wel op basis van het PAS vergunningen voor uitbreiding omdat de technische maatregelen de uitstoot zouden terugbrengen. Voor ons hét voorbeeld van regelgeving die het milieu moest dienen maar die feitelijk de boeren dient. Dat de luchtwassers niet doen wat er gepretendeerd wordt, is inmiddels duidelijk. Al in november gaf het Europese hof aan dat het PAS niet in pas loopt met de Europese regels. Op 29 mei 2019 heeft ook de Raad van State (RvS) het PAS afgekeurd.

De belangrijkste conclusies uit de RvS-uitspraak

- 1) *Het effect van maatregelen die worden getroffen in het kader van een programma, of het effect van autonome maatregelen mag alleen betrokken worden bij de beoordeling, indien het effect van die maatregelen al vast staat.* Daar wordt in het PAS absoluut niet aan voldaan. In het PAS wordt juist vooruitgelopen op allerlei maatregelen en autonome ontwikkelingen, die nog niet uitgevoerd zijn en/of waarvan het effect nog helemaal niet vast staat.
- 2) *Maatregelen die so-wie-so al verplicht zijn voor de instandhouding van de habitats, of om te voorkomen*

dat de habitats verslechteren, mogen niet worden betrokken in de beoordeling van de vergunningverlening voor projecten (bijv. uitbreiding van veehouderijen). Het eerste punt is in de berichten die de afgelopen tijd in de media over de PAS-uitspraak zijn verschenen al vaak belicht. Het tweede punt is echter zeker zo belangrijk. De RvS gaat hier in haar uitspraak uitvoerig op in. Het komt er op neer dat de RvS van oordeel is dat volgens artikel 6, lid 1 en 2 van de Europese Habitatrichtlijn de lidstaat verplicht is om maatregelen te treffen die er voor zorgen dat de habitats niet achteruitgaan en zo nodig ook worden hersteld. Volgens de RvS zijn bij een zwaar met stikstof overbelast gebied als de Peel de meeste maatregelen die waren opgenomen in het PAS daarom so-wie-so al verplicht en konden deze maatregelen niet tegelijkertijd worden gebruikt om toenames van stikstofdepositie te vergunnen. Dit zal alleen maar kunnen wanneer eerst 'de staat van instandhouding van de natuurwaarden in een Natura 2000-gebied is gewaarborgd'!

Verdere gevolgen van de uitspraak

De uitspraak zal betekenen dat de overheid geen vergunningen met dit PAS meer zal kunnen verlenen, plus dat alle procedures die nog lopen tegen reeds verleende vergunningen naar alle waarschijnlijkheid gewonnen zullen worden.

In de uitspraak staat ook dat er geen rechten ontleend kunnen worden aan de stikstoftoenames die door de overheid zonder vergunning werden toegestaan voor heel kleine toenames. Behalve voor veehouderijen (die het

het Programma Aanpak Stikstof

merendeel van de stikstofneerslag veroorzaken) zal de uitspraak ook gevolgen hebben voor bijvoorbeeld bestemmingsplannen, wegen en vliegvelden, indien daarbij de stikstofuitstoot toeneemt. De overheid zal er dus niet aan ontkomen om snel met een plan te komen dat wél tot een substantiële reductie leidt.

Geen 'Aanpak' in het PAS

Dat er met het PAS bijzonder weinig stikstofreductie zou worden bereikt, bleek al uit het programma zelf: 10 miljoen kg/j vermindering aan emissie op de 128 miljoen kg/j. Dat is nog geen 8%. Minus de 'ontwikkelingsruimte' die i.h.k.v. het PAS werd uitgedeeld, blijft er minder dan 4% reductie over. Dat is bijna niks, vergeleken met de enorme overbelasting op de natuur.

Daar komt nog bij dat in het PAS werd aangenomen dat de vee­stapel regionaal niet zou groeien, plus dat alle technieken 100% werken. Dus in de praktijk wordt die toch al schamele 4% reductie niet eens gehaald. Niks meer dan logisch dus dat uit de (concentratie)metingen blijkt dat er de afgelopen jaren geen afname heeft plaatsgevonden.

Met het PAS werden alle illegale uitbreidingen (d.w.z. zonder de vereiste natuurvergunning) gelegaliseerd t/m 2014. Zo'n enorme legalisatieslag is o.i. alleen geoorloofd als er desondanks een substantiële reductie wordt bereikt. Dat is dus absoluut niet het geval. De 'Aanpak' in het PAS werd absoluut niet waargemaakt, terwijl de overheid dit continu wel suggereerde.

Die noodzaak tot een beter plan geldt uiteraard zeker voor de natuur. De RvS schrijft dat ook in haar uitspraak. Het feit dat dit PAS niet voldoet om toestemming voor verslechtingen te verlenen doet volgens de RvS 'niets af aan het belang dat gemeoid is met het treffen van maatregelen voor het behoud, herstel of het voorkomen van achteruitgang van natuurwaarden. Dergelijke maatregelen moeten worden getroffen ter uitvoering van artikel 6, eerste en tweede lid, van de Habitatrichtlijn.'

Het zal niet eenvoudig zijn om terug te vallen op het vergunningverleningsregime dat gold vóór het PAS. Toen was het gebruikelijk dat een vergunning voor een stikstoftoename kon worden verleend indien er werd gesaldeerd. Elders werd er dan een vergunning ingetrokken, waardoor per saldo de depositie op het Natura2000-gebied niet toenam. De RvS wijst er in haar uitspraak op dat er bij dat salderen gelet zal moeten worden op dubbeltellingen. In het kader van het PAS werd de depositie van stoppende bedrijven namelijk deels toegevoegd

aan de 'ontwikkelingsruimte'. Er kan dus niet gesaldeerd worden met intrekkingen die in het kader van het PAS al zijn gebruikt.

Maar wat hierbij nog veel belangrijker is: bij dat salderen onder het regime van vóór het PAS werd een status quo gehandhaafd. Per saldo bleef de depositie gelijk. Dat is volgens de RvS dus niet meer voldoende! Zie het citaat uit de uitspraak hierboven.

De RvS stelt dat vergunningen die reeds onherroepelijk zijn in stand zullen blijven. Juridisch gezien klopt dat wellicht wel (hoewel de wet een intrekkingmogelijkheid biedt als de omstandigheden na de vergunningverlening gewijzigd zijn). Praktisch gezien zal dat echter toch anders liggen, gezien het feit dat de RvS benadrukt dat de Habitatrichtlijn het verplicht om maatregelen te treffen om de instandhouding (en bij de Peel ook verbetering) van de natuurwaarden te waarborgen. Om dat te bereiken zal er een substantiële vermindering van de stikstofneerslag vereist zijn. En dat kan natuurlijk niet door de huidige situatie te handhaven. Aangezien overduide-



Herenboerderij

lijk is gebleken dat er met alleen emissiearme technieken nog maar heel weinig reductie behaald kan worden, zal de enige oplossing zijn: een forse vermindering van het aantal dieren.

Door de jarenlange inzet van Werkgroep Behoud de Peel is deze uitspraak tot stand gekomen. Een groot deel van dit artikel komt dan ook van haar website. Voor De Peel zal de uitspraak, daar gaan we van uit, positieve effecten hebben maar de draagwijdte van de uitspraak betreft natuurlijk alle Natura-2000 gebieden en wellicht ook andere gebieden. Voor De Peel zelf schrijft de RvS ook nog in de PAS-uitspraak dat behalve de stikstofdepositie ook de verdroging in de Peel een knelpunt vormt voor het bereiken van een gunstige staat van instandhouding. Hopelijk zal deze PAS-uitspraak er aan bijdragen dat ook op het vlak van de noodzakelijke vernatting de overheid eindelijk eens echte stappen zal gaan zetten!

!Het voedsel dat boeren produceren komt veelal via een omweg van supermarkten en voedingsbedrijven bij de consument terecht. Die betaalt de prijs, die boeren niet krijgen, want het is de tussenhandel die de winst opstrijkt. De Herenboerderij draait de boel om: niet de boer of de supermarkt bepaalt wat de consument op zijn bord krijgt, maar de consument/aandeelhouder bepaalt wat de boer op zijn land zet.

De eerste Herenboerderij bestaat sinds 2016, is gevestigd op het landgoed Wilhelminapark in Boxtel, en is eigendom van een coöperatie van bijna tweehonderd huishoudens in en rond Boxtel. De coöperatie pacht een kleine 20 hectare grond, waarop aardappelen, groenten en fruit worden verbouwd en dieren gehouden; een gemengd bedrijf dus. Stallen zijn er niet: de runderen lopen het hele jaar buiten rond, net als de kippen, die wel een plek hebben waar ze droog kunnen zitten en hun eieren kunnen leggen; en de varkens, van nature bosdieren, verblijven in half ingegraven hutten of ze scharrelen door het bos of de weides of liggen in de modderpoel.

leder gezin heeft tweeduizend euro ingelegd als startkapitaal – om de boerderij van de grond te tillen – en krijgt zijn dividend in natura uitgekeerd: eten van eigen boerderij. Naast hun eenmalige investering betalen aangesloten huishoudens wekelijks 10 euro per 'mond' om de exploitatiekosten te dekken. In ruil daarvoor krijgen ze elke week een pakket groenten, fruit, vlees en eieren dat in ongeveer 60 procent van hun behoeften aan versproducten voorziet. Vegetariërs betalen iets minder, vleeseters meer.

Elk jaar wordt een teeltplan opgesteld, waarbij de leden mogen aangeven wat ze willen eten. Dit gebeurt in overleg met de boer in loondienst, die werkt met respect voor dieren en de natuur. En bij groenten en fruit is men natuurlijk afhankelijk van de seizoenen én de natuur.

Sinds mei van dit jaar heeft ook Loenen een Herenboerderij, en er zijn plannen voor nog twintig Herenboerderijen in de komende vijf tot tien jaar.



Wilt u GRATIS op de hoogte gehouden worden van de laatste regionale natuur- en milieu nieuwtjes?

Bezoek onze website

www.mlvc.nl

en abonneer u op de digitale nieuwsbrief!

Moeten we nu allemaal

Ga je er wat meer over lezen en begrijpen dan is het eigenlijk raar dat we het over circulaire landbouw hebben. Want feitelijk gaat het over eten en het omgaan met voeding. Om iedereen eiwitten te laten consumeren is er een hoeveelheid beschikbaar die er op neer komt dat we in ons land de consumptie van dierlijke eiwitten zouden moeten halveren. Vandaar dat je wel hoort zeggen dat we vegetariër moeten worden omdat met name de productie van dierlijke eiwitten een weinig efficiënt proces is. Toch is dat niet het hele verhaal, het gaat er vooral om hoe we omgaan met voedsel. Vanwege de aandacht voor 'circulaire landbouw' lijkt het alleen om de landbouw te gaan. Welbeschouwd gaat het om wat we op ons bord krijgen, wat we daarvan eten en wat we weggoien. Vervolgens is het van belang wat we doen met de afvalstoffen. Het circulaire zit hem er in dat die afvalstoffen geen afval zijn maar de basis vormen voor de productie van het volgende voedsel. Het zal algemeen bekend zijn dat het produceren van vlees heel veel plantaardig voedsel kost en veel water. Dat is niet efficiënt. Dus toch al-

lemaal vegetariër of veganist worden? Even op een rijtje wat een en ander inhoudt. De informatie is afkomstig van de website van de vegetariërsbond. Strikt genomen eet een vegetariër geen producten van gedode dieren, dus geen vlees, geen vis, en ook geen producten zoals gelatine (van huid of beenderen) en kaas (met kalfsstremmel). Maar ze zijn niet allemaal even streng in de leer met name bij consumptie van gelatine en kaas. Daarnaast is er een groep semi-vegetariërs die sommige dierlijke producten wel eten. De pescotariër eet geen vlees maar wel vis (piscis is Latijn voor vis). De lacto-vegetariër (lac of lactus is Latijn voor melk) gebruikt wel zuivel, de ovo-vegetariër eet wel eieren (ovum is Latijn voor ei). Uiteraard zijn er ook mensen die hier weer een combinatie van maken. De pollotariër (pullum is kip in het Latijn) eet wel gevogelte maar geen vlees van zoogdieren. Dat het zeker in kringen van vegetariërs ter discussie staat of deze groep mensen wel thuishoren bij de opsomming van verschillende 'soorten' vegetariër zal duidelijk zijn. Heel streng in de leer is de veganist, die wil helemaal geen dier-

lijke producten gebruiken dus ook geen leren en wollen kleding of bijvoorbeeld ook geen honing eten. De grootste groep lijkt de "lacto-ovo-vegetariër", wat wil zeggen dat die persoon geen vlees of vis eet, maar wel zuivel en eieren.

Je ziet dat er veel variatie is. In een aantal varianten is er zeker plaats voor dieren die zowel eiwitproducten leveren als dat wat niet op ons bord komt verwerken en weer omzetten in eetbare eiwitproducten. Met name vanwege dat laatste is veganisme als uitgangspunt een probleem want daarbij is er geen plaats voor dieren in de voedselketen. Maar als er toch dieren zijn: we hebben de flexitariër nog niet genoemd. Die eet af en toe wel vlees en dat lijkt prima te passen in het voedselpatroon van de toekomst. Moeten we nu allemaal vegetariër worden? Nee hoor, maar verstandig en efficiënt omgaan met het beschikbare eten is wel geboden. Daar past een vermindering van de vleesconsumptie bij met als gevolg dat er minder dieren gehouden dienen te worden in de veehouderij.

Opgave lid / gezinslid / donateur milieuvereniging Land van Cuijk

Omdat ik het goede en belangrijke werk van de Milieuvereniging Land van Cuijk 'natuurlijk' graag wil ondersteunen, geef ik mij op als lid / gezinslid / donateur*: (doorhalen wat niet van toepassing is!)

Voornaam: _____ Voorletters: _____ Achternaam: _____ Geslacht: M / V*

Adres: _____ Postcode: _____ Woonplaats: _____

E-mailadres: _____ Telefoon nr.: _____

Handtekening: _____ Datum: _____

De jaarlijkse contributie bedraagt € 17,50 voor leden en € 2,50 voor gezinsleden (tweede of volgende leden in één gezin of andere samenlevingsvorm). Donateurs die een bijdrage van minimaal € 17,50 per jaar betalen ontvangen, evenals de leden, het verenigingsblad Bladgroen.

Wilt u zo vriendelijk zijn deze bon uit te knippen en in een gesloten enveloppe te sturen naar:

• Milieuvereniging Land van Cuijk - Beerseweg 10 - 5451 NS Mill

Fosfaat en circulaire voedselvoorziening

Veel van onze lezers zullen nog weten dat het 50 jaar geleden heel normaal was dat er in wasmiddelen fosfaat zat. Onder andere dat fosfaat, maar ook het fosfaat afkomstig van industriële en agrarische toepassingen, vervuilde ons oppervlaktewater. Sindsdien is fosfaat in wasmiddelen wel ongeveer verdwenen en zijn rioolwaterzuiveringsinstallaties (RWZI) ingericht die ons afvalwater moeten schoonmaken. De laatste CBS-cijfers (uit 2014) laten zien dat de belasting op het oppervlaktewater met 70% is teruggedrongen in 25 jaar en dat vooral de landbouw maar ook de rioolzuivering zelf voornamelijk de vervuilers van nu zijn. De lozingen door de landbouw zijn in die periode maar met 6% afgenomen.

Voor onze voedselvoorziening is van belang om te beseffen dat fosfaat daar een belangrijke rol in speelt en dat het een van de grondstoffen is die schaars aan het worden is. De verwachting is dat de wereldvoorraden binnen 70 tot 100 jaar uitgeput raken. Nederland is het enige land in de EU dat een overschot aan fosfaat heeft voornamelijk door het mestoverschot. Van de honderd eenheden fosfor (fosfaat) die we per jaar invoeren gaat ongeveer een derde deel verloren. Bijvoorbeeld door uitspoeling naar de Noordzee, doordat het gebonden wordt in de bodem of verloren gaat via het afval. Overigens komt er veel fosfaat ons land binnen

via de grensoverschrijdende rivieren. Dat het grootste deel van dit fosfaat verdwijnt in de Noordzee zal duidelijk zijn.

Dus alle redenen om zo veel mogelijk fosfaat terug te winnen om tot een circulaire voedselvoorziening te kunnen komen. Daar zullen RWZI's een belangrijke rol in spelen want tenslotte voeren wij mensen heel veel af via het riool. De RWZI's zijn al een heel eind in het fosfaat winnen uit afvalwater. Er komen twee producten uit: struviet¹ en slib. Het struviet kan een basis zijn voor kunstmest en uit het slib kan na verbranding ook fosfaat gewonnen worden dat ook weer in de voedselproductie gebruikt kan worden. De zuiveringsinstallatie van Aa en Maas levert nu al bijna 1500 ton struviet per jaar voor kunstmestproductie. Wat de beste methode is blijkt eerder een kwestie van kosten-baten overwegingen dan principiële. Op dit moment is wetgeving een sta-in-de-weg voor

het gebruik van dit fosfaat. Rioolwater is een afvalstof en dus worden de fosfaten van de RWZI's ook als afval behandeld. Maar daar komt hoogstwaarschijnlijk op korte termijn een einde aan door verandering van regelgeving.

Alles bijeen wordt er dus op het niveau van grootschalige aanpak het een en ander gedaan. Zoals steeds gaat het ook weer over het geld. Als de nood maar hoog genoeg wordt, dus de schaarste van fosfaat definitief toeslaat, dan zal er dus een hoge prijs komen staan op verspilling. De RWZI's zijn op dit moment al heel tevreden met de opbrengsten van wat zij herwinnen aan struviet. Wellicht zal de nood er ook toe leiden dat we wegen vinden om minder te verspillen. Het lijkt op alweer vitten op de landbouw: maar een feit is dat de laatste 25 jaar de bijdrage in het terugdringen van de verspilling van fosfaat door de landbouw ver achter is gebleven. Daar ligt dus nog een flinke opdracht.



◀ *Figuur 1 struviet*

¹ Fosfaat is een kostbare stof die maar weinig in de natuur voorkomt. Slechts enkele mijnen hebben deze stof, maar deze bronnen raken op den duur uitgeput. En zonder fosfaat kunnen planten niet groeien! Gelukkig zit er in onze eigen urine fosfaat, en door dat uit het afvalwater te filteren wordt struviet gemaakt. Bij grote evenementen als bijvoorbeeld Pinkpop wordt de urine tegenwoordig in tanks verzameld, om zo struviet te kunnen maken (red.)

COLUMN

Het succes van de landbouw

In het kader van het opkrikken van het imago laat de landbouw weten dat ze zo succesvol zijn geweest in de afgelopen 50 jaar. Ze vinden dan ook dat de aangroeiende klachten van de bevolking die genoeg heeft van overlast en schade aan de leefomgeving onterecht zijn en meten zich een slachtofferrol aan. Voor een sector die zoveel gebruik gemaakt heeft van subsidies en daar nog in grote mate afhankelijk van is, is het claimen van succes en klagen dat daar onvoldoende waardering voor is toch wel merkwaardig.

Het wordt tijd dat de landbouw zich herbezint op haar positie in de voedselketen en de maatschappij. Ja, ze produceren ons voedsel maar ondernemer zijn is voor boeren een lastig punt. Een ondernemer vraagt zich af of er vraag is naar zijn product en welke positie hij in de markt inneemt. Veel businessplannen van boeren gaan wel uit van productie en de financiering daarvan, waaronder ook subsidies, maar niet van hun positie in de markt. Vandaar ook dat de productie vaak wordt uitgebreid omdat de boer ervan uitgaat dat hij dan efficiënter kan produceren. De analyse dat de lage prijs mede veroorzaakt wordt door overproductie wordt blijkbaar overgeslagen. In plaats daarvan beklaagt de boer zich over die lage prijs die voor de producten wordt verkregen. Dat is volgens de boeren geen eerlijke prijs. Hoezo eerlijk? Maatschappelijk zitten we met flinke kosten ten gevolge van de neveneffecten van de boerenactivi-

teiten. Waarmee maar gezegd kan worden dat we met zijn allen al twee keer betalen: landbouwsubsidies en maatschappelijke kosten. Bij aankoop van voedsel betalen we nog een keer. De prijs wordt feitelijk door de (internationale) markt bepaald. Dat blijkt ook nu weer, nu er in China wegens de Afrikaanse varkenspest een groot aantal varkens vernietigd is. Onze varkensboeren profiteren daar van door nu wel een goede prijs te krijgen. Dus vraag mij niet wat een eerlijke prijs is, laat staan dat ik me aangesproken voel om meer te willen betalen.

Het wordt tijd dat de boeren inzien dat hun ondernemingen in dienst staan van ons. Dat het vanwege het geld dat we er in gestoken hebben terecht is dat we maatschappelijke eisen stellen. Dat landbouwproductie dus moet passen in een ontwikkeling die het mogelijk maakt dat we voldoende voedsel krijgen en tegelijkertijd de overlast tot een minimum wordt beperkt. Ik vind het best dat we daar met zijn allen subsidie tegenover stellen maar de boer moet dan wel zijn plaats kennen. In plaats van klagen zou enige terughoudendheid hem wel passen. Volgens het aloude gezegde zijn we aan het eind der tijden als de boer niet meer klaagt. Dan zullen we maar moeten accepteren dat hij blijft klagen. De boer zal moeten snappen dat we ons van dat geklaag niet veel kunnen aantrekken en dat wij blijven pleiten voor MINDER BEESTEN



Vlees eten van de Hollandse melkkoe

Nu de opdracht om minder broeikasgassen te produceren een steeds dringender karakter krijgt, komen ook mogelijkheden naar voren om anders met onze melkkoeien om te gaan. Een verrassend bericht daarover lazen we onlangs en we zijn eens gaan zoeken, googelen en informeren.

Ook wij dachten dat de bekende Holstein-Friesian melkkoe in Nederland, nadat die uitgemolken was, alleen nog maar geschikt was voor de worstindustrie. Op internet zoekend zie je dat al zeker vanaf 2011 er andere mogelijkheden worden toegepast en de uitkomsten zijn verrassend.

De winnaar van een blinde test van rundvlees door het blad *Gastromania* waarin ook het vlees van het Waygurun en de Black Angus werd getest was het vlees van de Holstein-Friesian. Maar dat is toch taai spul, dachten wij?

Nee, dat is geen taai spul als je na de drooglegging van het dier het nog een maand of twee met goed voer laat bijkomen dan wordt het dus echt lekker vlees. In Italië en Spanje weten ze dat al lang, daar willen de top koks voor de ossobuco en de rabo del toro heel graag het vlees van onze Holsteiners. Overigens blijkt dat ook het vlees van ons eigen Maas-Rijn-IJssel-ras hoge ogen gooit in smaaktests.

Goed idee voor de melkveehouders: geef de dieren minder (of liefst geen) ingevoerde soja en mais. Dat scheelt veel fossiele energie en vervoerskosten. Melk de koe wat langer en na het droogleggen mest haar een paar maanden. Het dier zal voor de slacht zoveel meer opbrengen. De fok van vleesrunderen kan verminderen en het totaal aan methaan en CO₂ uitstoot neemt af. Tel uit je winst van

twee kanten.

Als we allemaal bij de slager naar vlees van een melkkoe vragen zullen we bijdragen aan een positieve ontwikkeling. Het verandert de wereld niet maar is wel een stapje naar een duurzamere voedselkringloop. Als je eigen slager je niet van dienst kan zijn, zijn er zelfs mogelijkheden om op internet vlees van melkkoeien te bestellen en laten bezorgen. Minder of geen vlees eten gaat natuurlijk nog een flinke stap verder. De Raad voor de leefomgeving en infrastructuur heeft in het voorjaar aan het kabinet het advies uitgebracht dat Nederland de klimaatdoelen van Parijs alleen kan halen als de veestapel krimpt. Dat de consument zijn eetpatroon daarbij zal moeten aanpassen ligt voor de hand. Duidelijke boodschap.





Het half juni gepresenteerde realisatieplan van minister Schouten voor een duurzame landbouw (Op weg met perspectief) repte onder andere over een 'team reststromen' dat moet bekijken hoe voedselresten en etensafval beter kunnen worden hergebruikt als voer voor de dieren. Maar vanwege de door steeds meer wetenschappers noodzakelijk geachte inkrimping van de veestapel, is er niet meer zo veel veevoer nodig, en kun je de reststromen dus ergens anders voor gebruiken.

Van de 4 tot 5 miljard euro aan voedsel die jaarlijks wordt weggegooid bestaat een deel uit "verse groenten: overschot van boeren, telers en versnijders. Afgekeurd omdat ze te klein, misvormd of te bont zijn en de kopjes, kontjes of stronken. De Verspillingsfabriek redt deze groenten en bereidt er smakvolle soepen, sauzen en stoofgerechten van" staat op haar website te lezen, "Van oer-Hollandse groentesoep tot Marokkaanse harirasoep". Voor de retailmarkt worden soepen, sauzen, maaltijdcomponenten en ragouts voor twee tot drie personen onder het merk Barstensvol gemaakt, en onder eigen merk worden eindproducten in grotere verpakkingen voor de foodservice markt gemaakt.

Koken in de supermarkt

Voedselverspilling is een belangrijk probleem in de Nederlandse foodsector. Jaarlijks verdwijnt er voor 4 tot 5 miljard euro aan voedsel in de afvalcontainer.

Een (Plus-)supermarkt in Winterswijk doet wat aan deze verspilling: van eten dat tegen de houdbaarheidsdatum aanzit – en dat de voedselbank daarom niet aanneemt – worden verse kant-en-klaar maaltijden gemaakt. Het gaat om vers eten – vaak gekoeld – zoals bijvoorbeeld voorgesneden groenten. Als in een zak paprika's er één een bruin plekje heeft, wordt de zak niet meer weggegooid, maar gaan de goede paprika's in de kant-en-klaar maaltijden. En als er in een doos eieren een kapotte zit, wordt de hele doos niet meer weggegooid, maar worden de goede gebruikt voor het eten. Ook eten dat de klant niet koopt, zoals af-

gebroken winterpenen, worden in de bereide maaltijden gebruikt.

De maaltijden bestaan voor zo'n tachtig, negentig procent uit verse producten, die tegen de houdbaarheid aanlopen. De rest is houdbare producten, zoals pasta, om de maaltijd compleet te maken. De maaltijden worden voor een paar euro verkocht, waarmee de supermarkt uit de kosten is (degenen die maaltijden bereiden moeten immers ook betaald worden). Voor koopjesjagers is deze oplossing wat minder: de producten met kortingssticker zijn vaak al door de chef-kok weggekaapt.



Nederland op slot

Eind vorige eeuw heeft Nederland flink wat Europese subsidies binnengehaald door een inventarisatie van de natuur en het benoemen van gebieden tot Natura 2000-gebied. Die benoeming tot Natura 2000-gebied had wel als consequentie dat er maatregelen getroffen moesten worden om die natuurgebieden te beschermen. De overheid heeft vervolgens wegens die verplichting allerlei slimmigheden bedacht om die bescherming te ontduiken. Of eigenlijk om de beperkingen die daar het gevolg van zouden kunnen zijn te ontlopen. Met name de landbouwlobbyisten die historisch gezien een gewillig oor bij CDA en VVD ontmoeten, hebben veel invloed gehad. En dus is de intensieve veeveelt flink doorgestaan met groeien terwijl het bij velen al jaren duidelijk is dat Nederland niet de rest van de wereld hoeft te voeden, sterker nog dat dat een foutief streven is. Het is makkelijk in te zien dat voedsel het beste geproduceerd kan worden daar waar er behoefte aan is. Bovendien is het verbouwen van soja en het vervoer daarvan naar Nederland verwoestend voor een deel van de Amazone.

Gijzeling

Na al die jaren van beleid van wel subsidie beuren maar de consequenties ontduiken is er door de vernietiging van het PAS door de Raad van State flink wat zand in de machine gekomen zoals men dat uitdrukt. Het valt te verwachten dat er nog een aantal andere regelingen om eenzelfde reden zullen worden vernietigd. Het geklaag is niet van de lucht. Nederland zou gegijzeld worden door de natuur, de natuurgebieden liggen niet goed gepland, onze economie komt stil te liggen, enzovoort. Met name uit de hoek van de landbouworga-

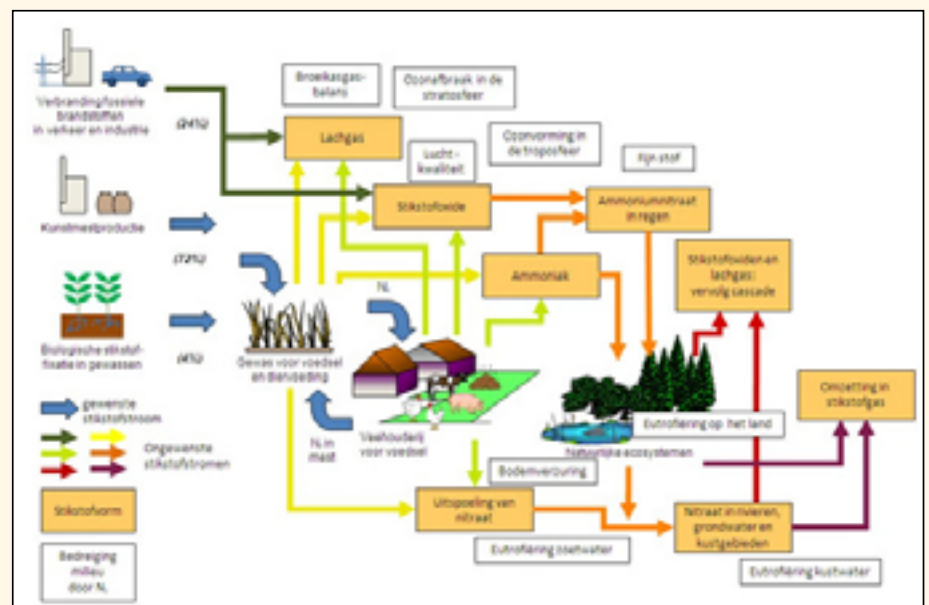
nisaties komen dergelijke geluiden. De bijdrage van die landbouw voor onze economie is maar een paar procent dus vanuit hun mond is dat nauwelijks een argument. Daarnaast hebben al veel onderzoeken aangetoond dat het grootste deel van het stikstofprobleem in Nederland afkomstig is van de landbouw. Gek genoeg niet van de akkerbouw want dan zou je kunnen denken dat die ook een flink deel van de Nederlandse grond in gebruik heeft. Het is de veeveelt die de problemen veroorzaakt. En dat terwijl daar zo weinig rendement is en bovendien 80% van het vlees voor de export is bestemd. Hoezo de natuur gijzelt Nederland? Eerlijk gezegd lijkt het er meer op dat de veehouderij Nederland gijzelt. Dan is de oplossing ook daar te vinden. Voor een aantal boeren uiteraard geen prettige conclusie maar met pappen en nathouden heeft de Nederlandse overheid al te lang beleid gevoerd.

Stikstof

In de traditionele komkommerweken

van de media zijn heel wat opzienbarende berichten verschenen. Zoals: we kunnen niet meer bouwen, wegen kunnen niet worden aangelegd, bedrijven kunnen niet meer investeren, we mogen met de auto niet meer zo hard rijden omdat de milieuactivisten bij de Raad van State het proces over het PAS hebben gewonnen. In directe zin lijkt dat wel waarheid te bevatten. Maar wat werkelijk aan de hand is, is dat we met zijn allen hebben verzuimd om maatregelen te nemen die nodig zijn om onze leefomgeving gezond te houden. Het is de uitstoot van stikstof die een aanslag doet op onze gezondheid en ons milieu¹. We mogen hopen dat de uitspraak over het PAS eindelijk tot maatregelen leidt die bij ons kleine land passen om de bedreiging van onze gezondheid niet verder te laten toenemen.

¹ Zie bijvoorbeeld <https://www.gezondheidsraad.nl/documenten/adviezen/2012/12/10/de-invloed-van-stikstof-op-de-gezondheid>.



▲ Stikstofcascade. De aanvoerpercentages hebben betrekking op Nederland in het jaar 2000.2-5,11 Nr: reactief stikstof; eutrofiëring:



JAARGANG 40 - 2

Ontwerp en druk: dotkom design, Sint Anthonis